

C. Tanıtımlar

Türk Dilleri Araştırmaları 3 (1993): 303-306

Uygur Tilining İzahlıq Luğiti I: A-P. Milletler Neşriyatı, Pekin, 1990, 809 sayfa.

Uygur Tilining İzahlıq Luğiti II: T-H. Milletler Neşriyatı, Pekin, 1991, 908 sayfa. Şıncang Uygur Aptonom Rayonluk Milletler Til-Yéziq Hizmiti Komitétı Sözlük Bölümü tarafından hazırlanmış. Hazırlayanlar: Abliz Yaqub, Genizat Geyurani, Zayit Héwél, İsmá'il Qadir, Hemdulla Abdurahman, Abliz Emet, Perhat Nur.

Bilindiği gibi Uygurlar, büyük çoğunluğu Çin Halk Cumhuriyeti'nin Şıncang-Uygur Özerk Bölgesi'nde (Doğu Türkistan) yaşayan bir Türk topluluğudur. Yeni Uygurca'yı (bundan böyle burada yalnızca Uygurca olarak kullanılacaktır) konuşanların sayısı 7-8 milyon arasındadır. Uygurca ayrıca Doğu Türkistan'da yaşayan diğer azınlıklar tarafından da bir çeşit ortak dil olarak kullanılmaktadır. 200.000'in üstünde Uygur da çoğunluğu Kazakistan'da olmak üzere Türki cumhuriyetlerde azınlık olarak yaşamaktadır. Bugün konuşulan ve yazı dili olarak kullanılan Uygurca bilimsel literatürde tarihi bir Türk lehçesi olan Eski Uygurca'yla karıştırılmaması için genellikle Yeni Uygurca veya Modern Uygurca olarak adlandırılmaktadır. Uygurca Türk dil ve lehçeleri sınıflamasında Doğu veya Çağatay grubuna girer. Yine aynı gruba giren Özbekçe Uygurca'ya en yakın olan dildir.

Doğu Türkistan dışında Uygur dil araştırmaları ile sözlükçülük çalışmalarının tarihi oldukça eskilere, XIX. yüzyılın sonlarına kadar gider. Uygurca'nın ilk sözlüğü olarak, hacmi pek büyük olmasa da, R.B.Shaw'un 1878'de bastırıldığı Uygurca-İngilizce sözlüğü kabul etmek gerekecektir: R.B.Shaw "A Vocabulary of the Language of Eastern Turkestan" *Journal of the Asiatic Society of Bengal* (1878) 1-208. Sovyetler Birliği ve Batı'da basılan Uygurca sözlüklerin en bellibaşlılarını da şöyle sıralayabiliriz: G.Raquette: *English-Turki Dictionary, based on the dialects of Kashgar and Yarkand.* Lund 1927, N. A.Baskakov-V.M.Nasilov: *Uygursko-Russkiy Slovar'*. Moskova 1929, T.R.Rahimov ve diğerleri: *Russko-Uygurskiy Slovar'*. Moskova 1956, Ş.Kibirov-Y.Tsunvazov: *Uygursko-Russkiy Slovar'*. Alma-

Ata 1961, E.N. Necip: *Uygursko-Russkiy Slovar'*. Moskova 1968, G.Jarring: *An Eastern Turki-English Dialect Dictionary*. Lund 1964.

Çin'de basılan sözlüklere göz attığımızda ise 1980'lere kadar sadece Uygurca'dan Çince'ye ve Çince'den Uygurca'ya sözlüklerin yayımlandığını görürüz: İlk Uygurca sözlük Burhan Şehidi'nin hazırladığı ve 1953'te Pekin'de basılan 12.000 kelimelelik *Uygurçe-Henzuçe-Rusçe Luget'* tir. Daha sonra *Henzuçe-Uygurçe Qisqıçe Luget* (Urumçi 1963), *Henzuçe-Uygurçe Luget* (Urumçi 1974), *Henzuçe-Uygurçe Qisqıçe Luget* (Urumçi 1976), *Henzuçe-Uygurçe Turaqliq İbariler Luğiti* (Pekin 1979), *Uygurçe-Henzuçe Luget* (Urumçi 1982) basılmıştır. 1980'lerden sonra ise Uygurca yayımların her alanda birdenbire arttığı görülmektedir. Bu artış sözlükçülük alanına da yansımış ve başta *Siyasi İqtisad Luğiti* (Urumçi 1983), *Uygur Tilining İzahliq Frazé' ologiyilik Birikmiler Sözlüğü* (Urumçi 1984), *Uygur Şiviliri Sözlüğü* (Pekin 1986), *Uygur Klassik Edibiyatidin Qisqıçe Sözlük* (Pekin 1986), *Edebiyat Atalguliri Luğiti* (Pekin 1988), *Hazırqi Zaman Uygur Tildiki Tilşunasliq Atalgularining İzahliq Luğiti* (Urumçi 1989), *Henzuçe-İnglizçe-Uygurçe Turaqliq İbariler Luğiti* (Urumçi 1990), *Uygur Tili Frazé' ologiyisining İzahliq Luğiti* (Urumçi 1991), *Qedimki Uygur Tili Luğiti* (Urumçi 1989), *Qisqıçe Tilşunasliq Luğiti* (Urumçi 1991), *İnglizçe-Uygurçe Luget* (Urumçi 1988), *Türkçe-Uygurçe Luget* (Pekin 1989), *Hazırqi Zaman Uygur Edebiy Tilining Teleppuz Luğiti* (Pekin 1988), *Hazırqi Zaman Uygur Edebiy Tilining İmla Luğiti* (Urumçi 1985) gibi büyük çaplı sözlükler olmak üzere *Til Luğiti*, *Fizika Luğiti*, *Matematika Luğiti*, *Tibbiy Luget*, *Ormançiliq Luğiti*, *Néfit Luğiti*, *İhimiye Luğiti*, *Tenterbiye Luğiti*, *Bi' ologiye Luğiti*, *Éléktir Téhnikisi Luğiti*, *Soda Luğiti* gibi değişik meslek ve uğraşı uzmanlarının kullanacağı küçük sözlükler de yine bu son on yıl içinde yayımlanmıştır.

Bütün bu sözlük yayımlarının bolluğuna ve kaliteli olmasına rağmen yine de Uygurca'dan Uygurca'ya iyi bir sözlük yoktu. İşte bu boşluğu doldurmak için burada tanıtmaya çalıştığımız Uygurca Açıklamalı Sözlük hazırlanmıştır. Özbekçe, Kazakça gibi diğer Orta Asya Türk dillerinin bu tür açıklamalı sözlükleri en az on yıl kadar önce basıldığı için zaten sıra çoktan Uygurca'ya gelmişti. 1990 yılında basılan 1. cilt altı sayfalık bir önsöz, sözlüğün düzenlenmesi ve ondan nasıl faydalanılacağını açıklayan on sekiz sayfalık bir bölümden sonra A harfiyle başlamakta ve P harfiyle bitmektedir. 1991 yılında basılan 2. cilt ise T-İ harflerini kapsamaktadır. Şimdiye kadar yayımlanan Uygurca sözlüklerin en kapsamlısı olan ve 5-6 cilt kadar tutacağı tahmin edi-

len sözlüğün 3. cildi basılmakta olup, kişisel olarak edindiğimiz bilgilere göre 1993'ün ilk aylarında piyasaya çıkacaktır. Sözlüğün 1. cildindeki önsözünde verilen bilgilerden bu sözlüğün Şincang Uygur Özerk Bölgesi Dil-Yazı Hizmet Komitesi'nin Sözlük Bölümü tarafından hazırlandığı belirtilmiştir. Aynı komite daha önce de 1985 yılında Uygurca'nın düzenli bir yazıma kavuşması için gerekli olan yazım kuralları ile Uygurca Yazım Sözlüğü'nü hazırlamıştı. Yine önsözde verilen bilgilerde sözlükte yer alan kelime, kelime grupları, deyim ve birleşik kelimeler için 1985 yılında yayımlanan bu yazım sözlüğünün ve yazım kurallarının örnek alındığı belirtilmiştir. Bu Dil-Yazı Komitesi 1978'de hazırlıklara başlamış ve 1980 yılında da Sözlük Bölümü kurularak çalışmalarına başlamıştır.

1950'den önce basılan Uygurca kitaplar daha çok geleneksel Uygur yazımını uyguladığı için canlı dilden, yani konuşma dilinden oldukça uzak kaldı. Bu yüzden 50'lerden sonra yapılan alfabe düzeltmeleri ve değişiklikleriyle yazı dili konuşma diline yaklaştırılmaya çalışılmıştı. *Uygur Tilining İzahliq Lug'iti* hazırlanırken, yine önsözde belirtildiğine göre, 1950 yılından sonra basılan kitaplar temel olarak alınmış, dört yüzden fazla basılı kitap taranarak beş yüz bin cümle kartlara geçirilmiş ve bunlardan altmış bine yakın kelime, deyim ve birleşik kelimedenden oluşan madde başları seçilmiştir. 1980 ve 1982 yılları arasında Doğu ve Güney bölgelerinde kelime derleme çalışmaları yapılmış, dil ve yazım birliği sağlamak amacıyla yapılan birçok bilimsel toplantılardan sonra sözlüğün hazırlanması için somut prensipler hazırlanmıştır. Hazırlanan ilk beşyüz kelimelik bölüm de Uygur dili çalışmalarında emeği geçen uzmanların görüşlerine sunulmuştur.

Sözlüğün hazırlanmasındaki ana amaçlardan biri de önsözün dördüncü sayfasında Uygurca'nın standartlaştırılması olarak belirtilmektedir. Bu, Uygurca yazım kuralları ve kelime ve deyimlerin yazılışlarında 1985 öncesi görülen tutarsızlıkları bilenlerin içtenlikle destekleyecekleri bir amaçtır. Sözlüğün hazırlanması sırasında yararlanılan kaynaklar olarak da onun üstünde gazete ve dergi, Uygur Halk Edebiyatı ürünleri, otuza yakın çeviri eser ile ikisi Çince, birisi Türkçe ve birisi de Özbekçe olmak üzere dört sözlük gösterilmiştir.

Madde başı kelimelerin gramer kategorileri kısıtlamalarla verildikten sonra kelime eğer yabancı dilden alınma ise hangi dilden alındığı yine kısaltma ile gösterilmiştir. Kelimelerin karşılıkları anlam farklılıklarına göre önce aslî, sonra da mecazî anlamları olmak üzere numaralanarak sırayla verilmiş, verilen

her anlamı belirtmek için genellikle taranan eserlerden örnekler eklenmiştir. Daha sonra da aynı düzenle kelimenin geçtiği deyim ve birleşik kelimeler verilmiş ve açıklanmıştır. Eserin basımı Doğu Türkistan'da basılan diğer Uygurca kitaplara göre çok kaliteli dir.

Eseri hazırlayanlar önsözde hazırladıkları sözlüğün mükemmel olmadığını ve bazı eksikliklerin olduğunu söylemektedirler. İlk iki cildi inceleyenlerin bu fikre katılmamaları mümkün değildir. Sözlüğün kullananlar açısından en zayıf yanı anlamların karşılıklarının her zaman yeterli olmaması ve özellikle de seçilen örneklerin verilen anlamların okuyucu tarafından daha iyi anlaşılmasına yardım etmemesidir. Bazan örnekler çok uzun olmasına rağmen örnek olarak verildikleri kelimelerle eşas bakımından hiçbir uyum göstermemektedirler. Yine ilk iki ciltteki madde başları incelendiğinde aşağıda listesini verdiğim ve oldukça sık kullanılan kelimelerin sözlükte yer almadıkları görülecektir: *atlas, adaşliq, aqlanguçi, almas, almaşturulguçi, ananas, angina, ayra-, aygır, eswap-üsküne, pristan, teşrip, tekşürüş, tekşürgüçi, tekitle-, tengleşürgüsiz, tewrimes, toliliq, toymasliq, tuğuthana, tiklik, culgu-, çapqu, çangliguç, çaypuruş, çaypuruşluq, çempen, çüşendürgüçi, hasiyetlik, hronika, hudawende*. Şunu da belirtmek gerekir ki bu kelimelerin hepsi sözlüğü hazırlayanların önsözde örnek aldıklarını belirttikleri ve yine aynı 'Dil-Yazı Komitesi' tarafından hazırlanan *Hazırqi Zaman Uygur Tilining İmla Lugiti*'nde bulunmaktadır. Ayrıca bazı kelimelerin çok kullanılan bazı anlamları verilmemiştir. Meselâ, *pen* maddesinde 'ders, konu, kurs' anlamları, *çüşençe* maddesinde 'dipnotu' anlamı *hun* maddesinde de 'aybaşı, adet' anlamları verilmemiştir. Daha ayrıntılı bir araştırma yapılırsa bu tür örneklerin daha da artacağı kesindir. Bu eleştiriler şimdiye kadar bir eşi, benzeri olmayan böyle bir çalışmanın değerini azaltmaz, ama bu kadar geniş bir kadroyla ve bu kadar uzun bir sürede hazırlanan bu çapta bir sözlükte böyle eksikliklerin de olmaması gerekirdi. Bundan sonraki ciltler hazırlanırken umarız daha dikkatli olunur ve bu tür yanlış ve eksiklikler de en aza indirilmiş olur, çünkü bu önemli kaynak kitabın önümüzdeki 4-5 yıl içinde tamamlanması hem Uygurca'yı kullananlara, hem de Uygurca ile uğraşanlara büyük kolaylıklar sağlayacak

Kurtuluş Öztopçu
(Los Angeles)